Zlatno pravilo kao svjetska kulturna baština

Martin Bauschke

Kad bismo jednom pretpostavili da čovječanstvo svoje nagomilane moralne predodžbe mora svesti na jedno jedino temeljno načelo, i da bi to pravilo trebalo na jednak način štiti od ubojstva, krađe, prijevare, tlačenja i osvete – kako bi glasilo jedno takvo fundamentalno načelo? U svojoj knjizi „Zagonetka svijeta" darvinist Ernst Haeckel nazvao ga je 1899. „najplemenitijim načelom sveopćeg čovjekoljubljа". Ustvari ono pod imenom „zlatno pravilo" već više od 3000 godina tvori cjelokupnu etičku poruku svih svjetskih religija i kultura. U svojoj pučkoj varijanti taj moralni zakon glasi: „Ono što ne želiš da tebi bude učinjeno, ni ti ne nanosi nikome drugom!"[1] Zapravo to pravilo ne predstavlja jedino i specijalno njemačku poslovicu, nego je ona rasprostranjena diljem svijeta. Trend povratka vrijednosti i veliko poštovanje nastave etike uvedene u sve škole doveli su do ponovnog otkrivanja zlatnog pravila. Nazvano je „zlatnim" jer ga ne smatramo pravilom koje predstavlja nadopunu već postojećim zapovijedima i zabranama, nego *pravilom u ili iznad svih drugih pravila*, takoreći njihovom biti i jezgrom. Nadalje, zlatno pravilo karakteriziraju četiri središnja obilježja:

- *Sekularnost*: Ono je svjetonazorski neutralno, pa, prema tome, predstavlja čisto imanentnu normu djelovanja, koja radi svoga utemeljenja ne mora ići zaobilaznim putem preko religije ili Boga, nego kao unutarsvjetsko moralno načelo apelira na ljudsku autonomiju u smislu etičkog obvezivanja samoga sebe.
- *Uzajamnost*: Može ga se razumjeti kao normu djelovanja koja počiva na načelu pozitivnog uzajamnog očekivanja. Jedno se drugo rasprostranjeno pravilo odnosno pravilo vraćanja istom mjerom

[1] Wolfgang Michal, *Sünde und Moral. Wie weit dürfen wir gehen?/Grijeh i moral. Koliko daleko smijemo ići?*, u: Geo Wissen, br. 35, Hamburg 2005, str. 96.

(odmazde) – „Kako ti meni, tako ja tebi!" – temelji također na načelu uzajamnosti, no predstavlja opreku intenciji zlatnog pravila, kao što ćemo to kasnije pokazati.

- *Formalnost*: Zlatno pravilo predstavlja formalnu orijentacijsku pomoć, koja ne sadrži nikakve konkretne etičke smjernice, točno ono što u nekoj situaciji treba učiniti ili propustiti. No, to formalno načelo pretpostavlja stanovitu jednakost svih ljudi odnosno ljudske prirode s obzirom na ono što joj je ugodno i neugodno. Ta uvijek već pretpostavljena jednakost ljudi svoje opravdanje nalazi u četvrtom obilježju.
- *Univerzalnost:* Zlatno pravilo susrećemo diljem svijeta. Posvjedočene su bezbrojne varijante tog pravila, koje prelazi granice kultura i religija, što preporučuje njegovu globalnu primjenu i primjenjivost neovisno o boji kože, porijeklu i religiji. Pravilo je potvrđeno na tri različite razine: u ljudskoj svagdašnjici, u sekularnoj filozofskoj tradiciji kao i u religijskim iskazima.

Pragmatična životna mudrost u ljudskoj svagdašnjici

Kao pragmatična životna mudrost, zlatno se pravilo na višestruk način odnosi na svakodnevnicu. Neizrečeno i neupadljivo, često se nalazi u pozadini realnih i virtualnih prostora u kojima ljudi svaki dan borave. U ovoj se zemlji u mnogim vlakovima njemačke željeznice u toaletima nalazi ploča na kojoj se na četiri jezika može pročitati: „Molimo Vas, ostavite ovo mjesto onakvim kakvim biste ga Vi željeli zateći!" Slični primjeri mogli bi se nabrajati do mile volje. Primjerice, kad je 2000. stupila na mrežu, internetska je aukcijska kuća *eBay* u kodeksu ponašanja formulirala: „Od svakoga tražimo da se prema drugima ponaša onako kako bi želio da drugi postupaju s njim." Kodeks ponašanja prerađen je 2006, no zlatno pravilo se neznatno promijenjeno još uvijek nalazilo tamo: „Potičemo Vas da s drugima postupate onako kako biste sami željeli da se postupa s Vama."[2]

Od antike do danas brojne varijante zlatnog pravila nalaze se i u filozofskim tekstovima. Bilo je poznato već „sedmorici mudraca" stare Grčke. Tako je na primjer Pitak iz Mitilene (umro oko 570. prije Krista) govorio: „Što god zamjeraš svome bližnjemu, ti to ne čini njemu!" Na pitanje u čemu se sastoji

[2] http://pages.ebay.de/help/confidence/know-buyer-community.html (ljeto 2008)

najkreposniji način života, Tales Milećanin (umro oko 547. prije Krista) je odgovorio: „U tome da nikad ne činimo ono što na drugima osuđujemo!"

Ljudskost predstavlja etičko načelo i kod kineskog mudraca Konfucija (umro oko 479. prije Krista). U njegovim poučnim razgovorima pojam za ljudskost (*ren*) pojavljuje se više od stotinu puta. Ljudskost se prema Konfuciju ozbiljuje na temelju uzajamnosti (*shu*). „Zigong je upitao Konfucija: 'Postoji li izričaj koji bi cijelog života mogao služiti kao smjernica za djelovanje?' Konfucije je odgovorio: 'To je uzajamni obzir. Ono što ne treba biti učinjeno meni, to ni ja neću željeti nanijeti drugim ljudima.'"[3] Ilustrirajući *shu* uz pomoć zlatnog pravila, Konfucije se u svojim razgovorima tako često vraća na to da su već njegovi učenici zlatno pravilo smatrali biti učenja svog učitelja. U filozofiji novog vijeka zlatno pravilo igra važnu ulogu, primjerice u razvoju prirodnog prava. U ovoj je zemlji najpoznatije pretvaranje zlatnog pravila u formulu općeg moralnog zakona u Kantovoj etici uvjerenja. Nije slučajno da njegov „kategorički imperativ" u engleskom često zatičemo prevedenim „zlatnim pravilom" – u više od deset varijanti, primjerice ovako: „Djeluj samo prema onoj maksimi za koju istodobno možeš željeti da postane sveopći zakon."[4] I u suvremenoj filozofiji se uvijek iznova poseže za zlatnim pravilom pri čemu se neprestano poziva na aktualne izazove zajedničkog života. Na primjer, Amitai Etzioni, sociolog njemačko-židovskog porijekla, koji živi u SAD-u, u svojoj je knjizi „The New Golden Rule" (1996) nanovo programatski formulirao zlatno pravilo za doba demokratskih društava. Njegova se verzija trudi oko uspostave ravnovjesja između dvije suparničke snage odnosno nastojanja za autonomijom i dobiti pojedinca i javnih interesa koji društvo kao zajednicu drže na okupu: „Poštuj i čuvaj moralni poredak društva u istoj mjeri u kojoj želiš da društvo poštuje i čuva tvoju autonomiju."[5] Kao globalni etos uzajamnosti, zlatno pravilo pokazuje da sam ideal humanosti, dakle, ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, koja iz njega slijede, nisu dostatni. Moraju biti nadopunjeni načelom ljudskosti. Humanost i uzajamnost čine cjelinu. Tu povezanost ljudi u južnoj Africi odvajkada nazivaju *ubuntu*, a pod tim misle: „Moje ljudsko postojanje ovisi od tvog, a tvoje od mog."

---

3 Lun-yu XV, 24 prema: Konfuzius, *Gespräche/Razgovori*, Stuttgart 1998, str. 102.

4 *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten/Temelj za metafiziku ćudoređa* (1785), BA 51 s.

5 *The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society* – ovdje citat prema njemačkom izdanju *Die Verantwortungsgesellschaft. Individualismus und Moral in der heutigen Demokratie/Društvo odgovornosti. Individualizam i moral u suvremenoj demokraciji*, 1999, str. 19.

Sveti spisi i religijske tradicije također ukazuju na brojne varijante zlatnog pravila. Ograničit ću se na nekoliko primjera iz monoteističkih religija. U *židovstvu* je zlatno pravilo posvjedočeno ne samo u hebrejskoj Bibliji nego i u Talmudu. U 19. poglavlju Levitskog zakonika (3. knjige Mojsijeve) ono se citira zaredom dva puta. Prvo ograničeno na vlastiti narod: „Ne osvećuj se! Ne gaji srdžbe prema sinovima svoga naroda. Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe." (Lev 19,18). Malo kasnije iznova se vraća pravilu, no sada proširujući mu granice: „Ako se stranac nastani u vašoj zemlji, nemojte ga ugnjetavati. Stranac koji s vama boravi neka vam bude kao sunarodnjak; ljubi ga kao sebe samoga. Ta i vi ste bili stranci u egipatskoj zemlji." (Lev 19,33-34). Uzajamnost zlatnog pravila očituje se u univerzalnosti koja poništava povlačenje granice između „mi" (našeg naroda) i „drugih" (tuđinskih naroda). Obličje zlatnog pravila kao ljubavi prema bližnjemu, Talmud izražava u poznatoj priči: „Neki poganin stupi pred Šemaja i reče mu: 'Postat ću prozelit pod uvjetom da me podučiš cijeloj Tori dok mogu stajati na jednoj nozi.' Na to ga ovaj otjera sa šibom u ruci. Kad taj poganin dođe Hilelu, ovaj mu odgovori: 'Ono što je za tebe vrijedno mržnje, to ne čini svome bližnjemu! To je cijela Tora, a ostatak je komentar. Idi i uči!'"[6] Naravno, *kršćanstvo*, koje je preuzelo Toru kao „Stari zavjet", poznaje obličje zlatnog pravila kao ljubavi prema bližnjemu. Već u „Nauku dvanestorice apostola" (Didahe), najstarijem sačuvanom kršćanskom katekizmu (oko 60-65 godina poslije Krista), ono se nalazi odmah na početku: „Put ka životu izgleda ovako: Kao prvo, trebaš ljubiti Boga koji te je stvorio. Kao drugo, trebaš ljubit svoga bližnjega kao sebe samoga. Ne čini drugome ono što ti sam ne želiš pretrpjeti."[7] Drugi primjer nalazi se jednu generaciju kasnije u dva novozavjetna Evanđelja. Kao Židov, Isus citira 19. poglavlje Levitskog zakonika. Upitan, tko je „moj bližnji", u skladu s dobrom židovskom tradicijom, odgovara uz pomoć priče koja služi kao primjer. To je poznata prispodoba o milosrdnom Samaritancu, koja slijedi onu istu logiku širenja granica kao i 19. poglavlje Levitskog zakonika, no ipak prepuštajući prakticiranje zlatnog pravila ne Židovu nego „Samaritancu", egzemplarnom tuđincu i isključenome (Lk 10,25-37). Uz tu pripovijest pristaje to što Isus u *Govoru na gori* zlatno pravilo ne citira negativno već pozitivno: „Sve što želite da ljudi čine vama, činite i vi njima! U tome je sav Zakon i Proroci." (Mt 7,12 = Lk 6,31). U *islamu* zlatno pravilo nije

[6] Traktat Šabat 31 a.

[7] Didahe 1,2;

posvjedočeno u Kur'anu, no jest višestruko sadržano u priznatim zbirkama hadisa, tradiranim izvještajima o Muhamedovom životu kao i izrekama. Prema Muslimu ibn El-Hadžadžu (rođen 875. poslije Krista), Prorok je rekao: „Onaj tko želi biti udaljen od paklenske vatre i doveden u raj, … taj ljudima neka čini ono što želi da se njemu samome čini." Više puta je tradirana ova verzija: „Nijedan od vas nije vjernik sve dok svome bratu ne želi ono što želi samome sebi." *Svjetski parlament religija* se u „Deklaraciji o svjetskom etosu" iz 1993. izričito poziva na zlatno pravilo. Tamo se spominje u svom negativnom kao i u svom pozitivnom obliku. U tom pogledu Deklaracija preporučuje: „Zlatno bi pravilo trebalo biti neopoziva, bezuvjetna norma za sva područja života, za obitelj i zajednice, za rase, nacije i religije."[8] Ovi malobrojni primjeri iz nekoliko religija pokazuju: Zlatno je pravilo izraz srodnih osnovnih etičkih načela gotovo svih naroda, kultura i religija. Ono predstavlja sastavnicu, čak ugaoni potporanj naše moralne svjetske kulturne baštine, koju treba očuvati, prenositi putem odgoja i osobno cijeniti životom. Možemo ga isključiti samo na vlastitu odgovornost.

Zlatno pravilo i načelo taliona/odmazde

Međutim, sučelice zlatnom pravilu nalazi se drugo diljem svijeta rašireno pravilo**:** „Kako ti meni, tako ja tebi!" To „načelo taliona" također počiva na principu uzajamnosti. Usprkos tome, pravilo odmazde predstavlja opreku zlatnom pravilu. Naime, zlatno pravilo polazi od onoga što dotični u nekoj usporedivoj situaciji želi od drugoga, od onog što očekuje od njega ili nje, dok načelo taliona polazi od pozitivnog ili negativnog postupka koji se već dogodio i uzvraća istim [postupkom] gotovo slijepo ga odražavajući. Poslovični izričaj za načelo odmazde postalo je [ono] „Oko za oko, zub za zub!". Tako se skraćeno navodi jedna zapovijed iz židovskog zakona koji više puta susrećemo u Tori. Tamo ona primjerice glasi [ovako]: „Neka ti se oko ne sažaljuje! Život za život; oko za oko; zub za zub; ruka za ruku; noga za nogu." (Ponovljeni zakon [= 5. knjiga Mojsijeva] 19,21). Već je jedan jedini citat dovoljan da učini jasnim: Načelo taliona ne vodi naprijed, makar se povijesno može uzeti u obzir da se u njegovu izvornu intenciju

[8] Hans Küng (izd.), *Dokumentation zum Weltethos/Dokumentacija za svjetski etos*, Piper, München/Zürich 2002, str. 25. (*Deklaracija za svjetski etos* dostupna je na našem jeziku na http://www.weltethos.org/pdf_decl/Decl_croatian.pdf)

ubraja izbjegavanje neprimjerenosti reakcije, dakle, eskalacije nasilja (deset života za jedan život). Onaj tko uvijek na isto uzvraća istim, taj se vrti ako ne u spirali onda u krugu. Ako je nužno, načelo taliona je upotrebljivo kao opravdanje osvete, rata, smrtne kazne ili drugih mjera odmazde, jer s obzirom na način ophođenja s bližnjima predstavlja čisto reaktivno djelovanje. Ono oponaša druge. Slijepo se pokorava normama drugih u izboru sredstava, u činu dobra ili zla. Drugom vraća istom mjerom, „oko za oko", ako ustreba do čemernog svršetka u sveopćoj zaslijepljenosti i sljepilu. Na Gandijevu opomenu u svezi s tim vratit ću se odmah. Nasuprot tome, zlatno se pravilo razumijeva kao predviđajuće načelo djelovanja. Ono nije slijepo i ne osljepljuje nego zahtijeva otvorenost očiju i promatranje drugoga. Zlatno pravilo poziva na preuzimanje inicijative, poduzimanje prvog koraka, uživljavanje u situaciju drugoga, tako što sebe stavljamo na njegovo ili njezino mjesto. Na taj način ono označava jedno civilizacijsko postignuće, jedan odsudni etički napredak. Naime, ono spiralu nasilja, začarani krug odmazde želi prekinuti uz pomoć kreativnog novog početka, uz pomoć vlastite inicijative, uz pomoć davanja ustupka unaprijed koji se u danom slučaju može sastojati samo u tome da se propusti reagirati negativno na negativno djelovanje i tako započne začarani krug odmazde. Zato je zlatno pravilo maksima za pripremanje pomirenja i očuvanje mira. Dva Gandijeva citata mogu kratko i jasno izreći u čemu je razlika između načela odmazde i zlatnog pravila: „Oko za oko – i čitav će svijet postati slijep" formulira s krajnjim posljedicama reaktivno djelovanje načela taliona, dok se inicijativno djelovanje zlatnog pravila može ovako opisati: „Ti sam budi promjena koju bi htio vidjeti u svijetu!"

Začarani krug odmazde, kako ga bezosjećajno zahtijeva maksima „Oko za oko, zub za zub", vodi do „igre bez dobitka". To znači da od sudionika na obje strane čini gubitnike – ili točnije: izmjenične dobitnike i gubitnike ovisno o tome tko trenutno agira, a tko reagira. Za razliku od toga, zlatno pravilo smjera prema načinu ponašanja koji od obje strane čini pobjednike. Moderno kazano: Promatrati neku situaciju u svjetlu zlatnog pravila znači iskoristit je kao „win-win" situaciju. Promatrajući tako, sociobiolozi i evolucijski biolozi daju odgovor na pitanje koje prednosti može donijeti i koje je donijelo u ljudskom razvoju posvećivanje dobrobiti konkurenta bez zanemarivanja vlastitih interesa za opstanak. Biofilozof Eckart Voland je takve „win-win" situacije ovako ilustrirao: „Zamislite sebe: Kao lovac iz kamenog doba imali ste sreće u lovu i pošlo Vam je za rukom ubiti gazelu.

Međutim, Vaš susjed imao je peh i vraća se praznih ruku. Kao racionalni maksimator dobiti trebali biste dobrovoljno prepustiti svoj ulov jer on Vašem susjedu osigurava život, a moglo bi se dogoditi da se sutra sreća u lovu promijeni. Vaš će Vam susjed pripomoći. Ako dijelite, investirate, dakle, u Vašu vlastitu dobrobit, makar Vi za to instrumentalizirate susjeda kao neku vrstu osiguranja. Promatrano povrh jednog trenutka u životu, pomoć susjedu u tom primjeru predstavlja jednu „win-win" situaciju za dvojicu egoista."[9] Evolucijski biolozi i sociobiolozi to stanje stvari često svode na devizu: Mudri egoist surađuje jer djeluje predviđajući i znajući da trajno ne može sam preživjeti ili će u svakom slučaju lošije proći. Na tom primjeru postaje jasno: Altruizam i egoizam se ne isključuju bezuvjetno. Zlatno pravilo ne stvara čiste altruiste utoliko što u igri uvijek može biti i vlastiti egoistični interes. S druge strane, ono puke egoiste odgaja za to da upotrebljavaju svoj razum i svoje srce. Ono skreće pažnju na susjeda, bližnjega, potencijalnog suigrača o kojemu ovisimo, na kojeg smo upućeni onako kako su oni ili one upućene na nas. Nije jedina mogućnost samo to da se sljedeći put promijeni sreća u lovu. Može se također pojaviti za oba susjeda zajednička vanjska opasnost – opasna životinja, prirodna katastrofa, sukob s nekim tuđinskim plemenom – koja čini nužnim solidarno djelovanje.

Načelo uzajamnosti u svim stvarima života zahtijeva uvid da je u svijetu sve sa svim povezano. „Globalizacija" potječe od latinske riječi *globus* (kugla), podrazumijevajući pod tim, dakle, doslovno „proširenje po cijelom globusu" („Verkugelung"). To kazuje isto koliko i „povratna veza": Što god činili, vraća se nama samima, dobro jednako kao i zlo. Posljedice našeg djelovanja nisu linearne, nego „okrugle" i vraćaju nam se natrag. Evidentnost zlatnog pravila postala je u dobu globalizacije jasnija nego bilo kada ranije. Dugoročno ono što dopustim da drugome bude od koristi priuštio sam i samome sebi. A nepravda koju nanesemo drugome, sručit će se na koncu konca na nas. Socijalna formula zlatno pravila temelji se na životnoj formuli svega živućega. Poglavica See-at-la (umro 1866), vođa plemena Duwamish, rekao je u svom legendarnom govoru tadašnjem predsjedniku SAD-a: „Sve je povezano. Ono što napadne zemlju, napada i sunce ponad zemlje. Čovjek nije stvorio tkivo života. U njemu je on samo jedno vlakno. Što god činili tkivu, vi to činite i sebi samima."

[9] *Die Goldene Regel*, u: FAZ, broj 130 (7. lipanj), 2006, str. 36